

Miasto jako przestrzeń praw obywatelskich

KATARZYNA MARSZAŁEK
UNIwersYTET Jagielloński

recenzja książki

Maciej Kowalewski

Protest miejski. Przestrzenie, tożsamości i praktyki niezadowolonych obywateli miast
Nomos, Kraków 2016

Publikacja autorstwa Macieja Kowalewskiego jest kolejnym przykładem wzmożonego obecnie zainteresowania ruchami miejskimi oraz aktywizmem miejskim w Polsce. Autor dąży do ustalenia natury związku pomiędzy protestem oraz podmiotowością miejską, nie zgadzając się ze stwierdzeniem, że miasto nadaje manifestacjom niezadowolenia jedynie ramy przestrzenne.

Książka składa się z trzech rozbudowanych rozdziałów dotyczących odpowiednio: idei miejskiego obywatelstwa, organizacji niezadowolenia w postaci miejskich ruchów społecznych oraz taktyk miejskiego protestu. W poprzedzającym je wprowadzeniu Autor przedstawia związek między miastem oraz protestem. Jak twierdzi, miasto: (...) *nie jest wyłącznie sceną, ale istotą protestu* (s. 8), ponieważ to właśnie roszczenia wyrażane w przestrzeni miejskiej stanowią istotę życia politycznego. Polityczność jest zdaniem Kowalewskiego na tyle istotną właściwością miasta, że stanie się ono „własną karykaturą” (s. 8), jeżeli prawo do sprzeciwu obywatelskiego zostanie

ograniczone. Wówczas także ulega osłabieniu autonomia samego miasta. Kowalewski dostrzega wielość rodzajów i definicji protestu związaną z subiektywnością oraz dyskursywnością tego pojęcia. Sam jednak konsekwentnie łączy kategorię „protestu politycznego” z miejskością, co ma wzbogacać rozumienie tego terminu o wymiar tożsamościowy i umożliwić analizę z uwzględnieniem aspektu przestrzennego, społecznego oraz symbolicznego. Kowalewski deklaruje, że celem jego pracy jest „analiza miasta jako podmiotu politycznego i przestrzeni protestu niezadowolonych obywateli”. Głównym założeniem czyni on tezę, że protest miejski definiowany jest przez powiązanie praw, tożsamości oraz praktyk obywateli miast w kontekście przestrzennym. Tak nakreślone ramy protestu miejskiego są zdaniem Kowalewskiego uniwersalne, co w następnych rozdziałach usiłuje on wykazać przy wykorzystaniu dorobku socjologii miasta, socjologii historycznej oraz innych dyscyplin związanych ze studiami miejskimi.

Pierwszy rozdział *Protestu miejskiego* poświęcony jest rozważaniom dotyczącym

obywatelstwa miejskiego. W ujęciu Kowalewskiego podmiotowość obywateli miast ma charakter procesualny, a jej wzory z czasem ulegają przeobrażeniom. W tym kontekście podkreśla on że historia obywatelstwa ściśle wiąże się z miastem, które nawet współcześnie jest *podstawowym miejscem działania praw obywatelskich*. Patrząc z takiej perspektywy Autor znaczną część pierwszego rozdziału poświęca na przegląd badań nad kategorią obywatelstwa miejskiego – od uniwersalistycznego humanizmu poprzez ujęcia komunitarystyczne do najbardziej współczesnych stanowisk, podkreślających podmiotowość i nastawionych na konkretne zadania. Kowalewski przyjmuje substancjalne, a nie jedynie formalne, rozumienie obywatelstwa miejskiego, czyniąc tożsamość jednym z jego elementów składowych. Stwarza to konieczność zmierzenia się z kwestią wielości poziomów tożsamości, w tym także tych związanych z miastem. Autor uwzględni te trudności, przyjmując, że w aspekcie tożsamościowym obywatelstwo miejskie to projekt postulowany, co nie umniejsza wagi tej kategorii. Kowalewski argumentuje na rzecz swoistości miejskiego obywatelstwa, dostrzegając niezależność politycznej podmiotowości i uprawnień wynikających z zamieszkiwania w mieście.

Oprócz teoretycznych rozważań w pierwszym rozdziale *Protestu miejskiego* przedstawiony został proces powstawania i przekształcania się podmiotowości obywateli miast europejskich w perspektywie historycznej. Do osiągnięć kultury starożytnej Grecji w obszarze rozwoju miast Kowalewski zalicza formowanie się samowystarczalnych wspólnot miejskich, centralizację władzy oraz wewnętrzne różnicowanie się miast. Nie idealizuje on *polis* jako pierwowzoru współczesnych miejskich wspólnot politycznych, zauważając, że jednym z elementów „greckiego projektu” było wykluczanie poszczególnych

grup społecznych. W miastach starożytnego Rzymu pogłębić się miała formalizacja obywatelstwa, którego pozbawieni usiłowali walczyć o nieprzyznane im prawa. Do rozwiązań wprowadzonych w starożytnym Rzymie Kowalewski zalicza również administracyjną kontrolę społecznego niezadowolenia. Rozwój obywatelskości miejskiej miał następnie zostać wstrzymany do przełomu X i XI wieku. W odniesieniu do miast średniowiecznych Autor zauważa niespójność między ich rzeczywistym kształtem a idealnym obrazem wspólnoty miejskiej tej epoki. Zakłada on wolność osobistą, ekonomiczną, swobodę przemieszczania się oraz wykonywania profesji, ekskluzywność obywatelstwa oraz wolność stowarzyszeń. Cechy te jednak zdaniem Autora wyłaniały się w średniowieczu stopniowo i w sposób nierównomierny. Zmiany jakie miały miejsce w miastach nowożytnych, w znacznym stopniu wiążą się natomiast z rozwojem kapitalizmu. Do procesów kształtujących wówczas obywatelstwo miejskie Kowalewski zalicza ograniczenie autonomii miast na rzecz władzy państwowej, rozwój roszczeń ponadlokalnych, racjonalizację miejskiej administracji oraz rozwój mieszczańskiej sfery publicznej.

Kolejną fazą wyodrębnioną w historii obywatelstwa miejskiego zawartą w *Proteście miejskim* jest czas od końca XIX wieku do współczesności. Z jednej strony jest to okres dochodzenia do powszechnego obywatelstwa, z drugiej zaś kolejnych przemian kapitalizmu – początkowo do monopolistycznego kapitalizmu państwowego przy dalszej globalizacji kapitału. Drugi etap tego okresu rozwoju miejskiego obywatelstwa Autor sytuuje na przełomie lat 60. i 70. XX wieku. Cechuje go rozpowszechnienie polityki kontestacji oraz formowanie się nowych ruchów społecznych. Formy zaangażowania obywatelskiego, które wtedy powstawały, wiążą się z działaniami w obszarach zaniedbanych przez różne poziomy władzy. W odniesieniu do następnego

etapu Kowalewski przytacza tezę o współczesnym kryzysie miast jako rezultacie utraty miejskiej autonomii wskutek procesów globalizacyjnych. Uzupełnia ją jednak twierdzeniem o równoczesnym współwystępowaniu kryzysu i odrodzenia miejskiego – nawet w skali jednego miasta, co stanowi paradoksalny rezultat oddziaływań gospodarki neoliberalnej.

W ostatniej części rozdziału pierwszego Autor analizuje historię polskiego obywatelstwa miejskiego. Związanej z nim tradycji nie cechuje ciągłość, ponadto polskie mieszczaństwo nie wykazywało zaangażowania w walkę o swoje prawa, co miało się wiązać ze specyficzną mentalnością tej klasy społecznej. Współczesne ruchy miejskie mogą czerpać zdaniami Kowalewskiego z historii działalności opozycyjnej w PRL, jednak jej roszczenia miały zasięg ogólnopaństwowy i nie ograniczały się do poprawy warunków życia miejskiego.

W drugim rozdziale publikacji zawarto analizę organizacji miejskiego protestu. Rozpoczyna ją przegląd badań dotyczących działalności politycznej oraz aktywności obywatelskiej. Następnie Autor analizuje polityczny wymiar narzekania jako podstawowej formy komunikowania niezadowolenia. Z jednej strony narzekanie może być nawet główną treścią ruchów społecznych takich jak Occupy Wall Street analizowane przez przywołanego w *Proteście miejskim* Manuela Castellsa, z drugiej natomiast kulturze narzekania właściwy jest fatalizm hamujący inicjatywy obywatelskie. Przypisanie temu hiszpańskiemu badaczowi francuskiego pochodzenia jest zresztą jednym z niewielu rzucających się w oczy niedociągnięć tej publikacji. Trafna natomiast wydaje się diagnoza kultury polskiej jako przesyconej narzekaniem, które oswaja problemy społeczne zamiast skłaniania do podjęcia konstruktywnych działań. Autor analizuje również dotychczasowy stan badań nad ruchami miejskimi oraz aktywizmem miejskim. Oba te terminy są według Kowalewskiego

niejednoznaczne, co wynikać ma z ich związku z rzeczywistością polityczną. Ideologiczne podstawy miejskiego aktywizmu również są poddane krytycznej analizie. Szczególnie niejednoznaczna wydaje się koncepcja „praw do miasta” autorstwa Henri Lefebvre’a, która zwłaszcza w ujęcie jej autora jest co najmniej nieprecyzyjna. Autor analizuje także aktywizm w polskich miastach, stwierdzając, że poziom zaangażowania obywateli jest w Polsce niski, a uczestnicy ruchów miejskich poszukują dopiero form konstruktywnej aktywności.

W kolejnym rozdziale Kowalewski opisuje taktyki protestu miejskiego. Za takie uznaje on działania, których przedmiotem, kontekstem oraz zasobem może być miasto i jego przestrzeń. Kowalewski odwołując się do prac Charlesa Tilly’ego czy Donatelli Della Porty (ale już nie Michela de Certeau i innych badaczy oporu w kulturze popularnej) analizuje znaczenie pojęć strategii, taktyk oraz repertuaru protestu, przytacza również funkcjonujące w naukach społecznych sposoby definiowania przestrzeni oraz miejsca jako terminów użytecznych dla analizy miejskiego protestu i jego taktyk. Zwraca także uwagę na stosowanie przez protestujących zarówno elementów tradycji związanej z komunikowaniem niezadowolenia, jak również innowacji – relację między tymi pojęciami uznaje zresztą za istotny aspekt badań nad ruchami społecznymi.

Rozdział trzeci w największej mierze poświęcony jest jednak próbie systematyzacji taktyk miejskiego protestu. Bogatą listę tych działań Kowalewski ujmuje w takich kategoriach jak demonstracje uliczne, alternatywne systemy miejskie, akty symboliczne oraz subwersje, jak również formy oparte na przemocy. Następnie Autor analizuje w sposób pogłębiony taktyki demonstracji oraz okupacji przestrzeni miejskiej. W kolejnej części rozdziału trzeciego opisuje natomiast wykorzystywane w *proteście miejskim* symbole polityczne. Wyróżnia tu karnawalizację, którą zaobserwować można

w wielu obszarach życia społecznego. Z jednej strony służyć ona może kontestacji i wytworzeniu nowego porządku społecznego, z drugiej zaś umacnia istniejące struktury społeczne ze względu na swoją cykliczność. Protestujący wykorzystują także symbolikę związaną z ogniem – najbardziej dramatycznym przykładem wyszczególnionym przez Autora jest samospalenie, z muzyką oraz strojem, którego elementem szczególnie przesyconym symboliką jest maska.

Kowalewski porusza także kwestię subwersji politycznej, którą niosą ze sobą sztuka protestu oraz metody happeningu. Przykładem działania subwersyjnego opisanego w *Proteście miejskim* jest parada, która wykorzystuje techniki karnawalizacji i może służyć zarówno rządzącym, jak i podporządkowanym do zamianifestowania dumy z tożsamości oraz pozycji społecznej. Z protestem miejskim wiąże się także sztuka uliczna, którą Kowalewski ujmuje w kategoriach street artu wizualnego oraz performatywnego, przedstawiając liczne typy takich działań artystycznych. Autor przytacza przegląd badań dotyczących zachowań tłumu biorącego udziału w proteście miejskim. Przyjmuje, że nawet te rodzaje kontestacji, które stwarzają pozory bezsensownej przemocy stanowią odpowiedź na poczucie krzywdy i deprivacji, w związku z czym nie powinny być lekceważone jako wyraz irracjonalności tłumu. Ostatni podrozdział części *Protestu miejskiego* poświęcony taktykom protestujących dotyczy wykorzystania nowych mediów, w szczególności zaś internetu, do manifestowania sprzeciwu przez obywateli miast. Autor przytacza zarówno zalety jak i nowe media mogą mieć dla protestujących, jak również sposoby w jaki mogą one wywierać dysfunkcyjny wpływ na sferę publiczną. Kowalewski stwierdza ponadto, że innowacje społeczne w odniesieniu do protestu miejskiego powinny być rozumiane w ujęciu szerszym od skupionego wyłącznie na zastosowaniu

nowych mediów. Mogą one mianowicie być (...) procesem kolektywnej reakcji na nieprawidłowe funkcjonowanie miejskich polityk (s. 308) dotyczącymi sfery infrastruktury społecznej oraz obywatelskości. Innowacyjność miast zdaniem Autora powinna więc mieć demokratyczny charakter oraz stymulować aktywność obywatelską.

W uwagach kończących Kowalewski jeszcze raz powtarza tezę o relacji między protestem oraz podmiotowością miast. Stwierdza wręcz, że (...) być może to właśnie protest, demonstracja czy alternatywne sposoby korzystania z przestrzeni miejskiej są istotą demokracji (s. 320).

Protest miejski to bez wątpienia wartościowa pozycja mieszcząca się w obszarze badań nad ruchami miejskimi. W sposób spójny łącząc elementy studiów miejskich, socjologii historycznej oraz badań nad nowymi ruchami społecznymi. Bogaty materiał źródłowy poddany jest wnikliwej, krytycznej analizie, przy czym Autor proponuje także własne rozumienie złożonych i wieloznacznych terminów, jakimi posługują się badacze protestu miejskiego. Polscy badacze oraz czytelnicy zainteresowani ruchami miejskimi w kraju z pewnością docenić mogą uwzględnienie przez Autora historii polskiej podmiotowości miejskiej, różnej od zachodnioeuropejskiej ze względu na brak ciągłości tradycji obywatelskiej. Kowalewski formułuje diagnozę współczesnej aktywności mieszkańców polskich miast, proponuje również możliwe wytłumaczenie niskiego poziomu ich zaangażowania wszechobecną „kulturą narzekania”. Pogłębionej analizie historii formowania się podmiotowości obywateli miast towarzyszy również szczegółowa systematyzacja współczesnych taktyk. Niewątpliwie pracę tę wzbogaciłyby także odniesienia do tradycji innych od europejskiej czy zachodniej – nawet zastosowanie analizy historycznej jednego zaledwie kręgu kulturowego stanowi niepewną podstawę twierdzeń o uniwersalności głównej tezy *Protestu miejskiego*. Ten

zarzut jest jednak uwzględniony w publikacji, której zasięg tematyczny jest i tak imponujący. Zagadnienia poruszane na stronach *Protestu miejskiego* mocno związane są z wydarzeniami rozgrywającymi się w rzeczywistości społecznej i dlatego też trochę szkoda, że analizy teoretyczne nie poparte zostały analizą większej liczby konkretnych inicjatyw miejskich. Nie można mieć jednak wszystkiego. Bez wątpienia pracę Kowalewskiego należy uznać za solidne uporządkowanie problematyki teoretycznej i historyczne wprowadzenie przydatne dla osób zainteresowanych studiami nad współczesnymi ruchami miejskimi. 👁

Katarzyna Marszałek – na Uniwersytecie

Jagiellońskim ukończyła studia licencjackie na kierunku kulturoznawstwo, specjalność kulturoznawstwo międzynarodowe i kontynuuje studia na kierunku relacje międzykulturowe oraz studia azjatyckie. Jej zainteresowania badawcze dotyczą problematyki miejskiej oraz kultury i literatury Japonii.

Afiliacja:

Studentka Uniwersytetu Jagiellońskiego

e-mail: kasia8250@gmail.com